

1918–1940 M. STATYBOS TERMINIJOS DŪRINIŲ DARYBOS POLINKIAI

ESMINIAI ŽODŽIAI: darybos tipas; dūrinys; fonetinis variantas; gimininis terminas; morfologinis variantas; statybos mokslo kalba.

ĮVADAS

Vienas pastaruoju metu ypač išryškėjusių kalbos raidos polinkių – aktyvus su tam tikromis žmogaus profesinės veiklos sritimis susijusių kalbos atmainų formavimasis. Svarbiausias šių atmainų leksikos sluoksnius – terminai, skiriantys vieną kalbos atmainą nuo kitos. Terminų daryboje vis svarbesnes pozicijas užima dūryba. Nors šis terminų darybos būdas priklauso nuo kiekvienos kalbos specifikos, skirtingų šalių mokslininkai dažnai atkreipia dėmesį į tuos pačius skirtingų kalbų žodžių dūrybos ir dūrinių privalumus. Teigiama, kad dūrybos būdu galima padaryti naujų, kalbos ekonomijos dėsnį atitinkančių terminų (Gaivenis 2014: 539; Kaulakienė 2014: 225). Viktorija Nadmidon mano, kad dūriniai labai tinka norint tiksliau pavadinti naujas sąvokas, išreikšti daugiau požymių, žodžiui suteikti didesnę semantinę krūvį (Надмидон 2014: 69). Peteris Polencas, be išvardytų privalumų, pabrėžia, kad dūriniai lengviau įsitvirtina žmogaus sąmonėje, nes yra aiški jų semantinė motyvacija (Polenz 1980: 178). Olego Meškovo nuomone, daug naujų dūrinių galima padaryti pagal analogijos principą, keičiant vieną iš dūrinio sandų, pavyzdžiui, mokslininko teigimu, anglų kalbos dūrinys *starquake* padarytas pagal analogiją su žodžiu *earthquake*, o *comedywright* – pagal analogiją su žodžiu *playwright* (Мешков 1986: 23–24).

Dūriniai yra nagrinėjami įvairiais aspektais¹, vienas jų – formaliosios struktūros tyrimas, darybos tipo², kuriam atstovauja dūrinys, nustatymas. Mokslininkų Young Ok Jong ir Chae

¹ Užsienyje pastaruoju metu populiarėja instrumentiniai metodai, kuriais tiriama, kaip, pavyzdžiui, dūrinius fiksuoja žmogaus akys, kokius impulsus jie sukelia žmogaus smegenyse ir kt. (Inhoff *et al.* 2008; MacGregor, Shtyrov 2013).

² Remiantis terminologo Kazimiero Gaivenio darybos tipų pavyzdžiais, šiame straipsnyje darybos tipai skiriami pagal pamatinio sando priklausymą tam tikrai kalbos daliai. K. Gaivenis nurodo, kad sudurtinių terminų darybai būdingiausi šie darybos tipai: *daiktavardis + daiktavardis*, *daiktavardis + veiksmažodis*, *būdvardis + daiktavardis*. Visiškai nebūdingi tipai *būdvardis + būdvardis*, *daiktavardis + būdvardis*, *veiksmažodis + būdvardis* ir kt. (Gaivenis 2002: 55).

Kwan Jung teigimu, dūrinio formaliosios sandaros suvokimas padeda mokytis ir suprasti kitas kalbas (Jong, Jung 2015: 79). Patrickas Zieringas ir Lonneke Plas, be kitų privalumų, nurodo ir svarbą mašininiam vertimui (Ziering, Plas 2014: 1047). Darybos tipus reikia tirti, norint išlaikyti tinkamas terminų darybos proporcijas, kad vieni darybos tipai neužgožtų kitų. Nagrinėjant formaliąją dūrinių struktūrą, kyla nemažai probleminių klausimų. Vienas jų susijęs su darybos tipo produktyvumo ir aktyvumo sąvokomis. Tatjanos Ivanovos nuomone, neretai šios sąvokos painiojamos ar tapatinamos. Mokslininkė, aptardama dūrinio darybos modelio³ požymius, įvardija šių sąvokų skirtumus. Jos teigimu, darybos modelį apibūdina trys požymiai:

- 1) produktyvumas. Tai yra kiekybinė modelio charakteristika;
- 2) aktyvumas. Šis požymis suprantamas kaip darybos modelio pildymas naujais nariais;
- 3) vartojamumas. Tai yra modelio narių vartojimas tekstuose, realizavimas kalbos vartojimo akte (Иванова 2001).

Tačiau net ir suvokus produktyvumo ir aktyvumo sąvokų skirtumus, lieka neaišku, ar, pavyzdžiui, užtenka vieno neologizmo aktyvumui patvirtinti (Pike 1954: 87). O Zelligas Harrisas produktyvumo klausimą laiko apskritai neišsprendžiamu, nes kalba vystosi (Harris 1951: 265). Tačiau šios abejonės negali versti atsisakyti darybos tipo produktyvumo, kuris laikomas vienu svarbiausių darybos tipo požymių, tyrimų.

Šiame straipsnyje pasirinkta nagrinėti vienos konkrečios – statybos – srities mokslo kalboje vartojamus gimininius lietuviškus ir hibridinius terminus, padarytus dūrybos būdu. Dūrybos populiarėjimas skatina pažvelgti ir į šio terminų darybos būdo tradicijas, o jas įvertinus galima nustatyti ir naujas dūrybos tendencijas, apibrėžti kryptis, kuriomis galima darybiškai plėtoti terminiją. Šio straipsnio tyrimo objekto – statybos terminijos dūrinių – vartojimo mokslo kalboje laikotarpis – 1919–1940 metai – pasirinktas tiek dėl istorinės Lietuvos aktualijos – valstybės atkūrimo šimtmečio, tiek dėl šio tarpsnio svarbos bendrinės lietuvių kalbos raidai, taip pat ir terminologijai. Tuo metu sparčiai plėtojantis ūkiui atsirado daugybė naujų realijų, kurioms pavadinti buvo padaryta daug naujų terminų (ne išimtis ir statybos dūriniai), plėtojosi terminologijos mokslas. Aldonas Pupkis 1918–1940 metus laiko ryškiausiu bendrinės kalbos kilimo laikotarpiu (Pupkis 2005: 44). Šiame straipsnyje, taikant aprašomąjį, struktūrinės analizės ir loginės klasifikacijos metodus, siekiama išryškinti, kaip nagrinėjamu laikotarpiu buvo sudaromi statybos terminijos dūriniai, kurie darybos tipai buvo produktyviausi. Siekiant nustatyti, ar 1918–1940 m. statybos terminijos dūrinių darybos tipų produktyvumas bei aktyvumas išliko ir

³ Modeliu rusų kalbotyroje dažniausiai laikoma tai, kas šiame straipsnyje vadinama darybos tipu, t. y. formalioji struktūra (Черепанов 2004).

paskutiniu statybos terminijos raidos etapu (XX a. pab.–XXI a. pr.), formaliosios struktūros požiūriu nagrinėjami ir į 2002 m. *Statybos terminų žodyną* (toliau – STŽ) įtraukti dūriniai. Medžiaga straipsniui surinkta iš 33 šaltinių: tarpukario Lietuvos statybos vadovėlių, mokomųjų knygų ir mokslinių straipsnių. Knygos daugiausia spausdintos 1929–1939 metais. Remiantis šia informacija, galima daryti prielaidą, kad stambiojo žanro moksliniam leidiniui išleisti reikia kone dešimtmečio įdirbio. Straipsniai žurnale *Technika* publikuoti nuo 1924 metų. Skaitytuose statybos srities šaltiniuose rasti 262 gimininiai statybos terminai dūriniai.

Straipsnyje nenagrinėjami skolinti dūriniai, kadangi darybos veiksmas yra įvykęs ne lietuvių kalboje. Prie dūrinių, kurių reikšmė skaitytojui gali būti neaiški, rašomos nuorodos į tekstinę išnašą, kurioje pateikiamos dūrinio konteksto ištraukos.

1. NAGRINĖJAMOS MEDŽIAGOS KONTEKSTO APŽVALGA

Po Pirmojo pasaulinio karo, Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, be kitų, sparčiai plėtojasi ir statybos sektorius. 1914–1918 m. karas padarė didžiulę žalą statybos pramonei, sunaikino 13 250 gyvenamųjų ir 24 680 negyvenamųjų pastatų (Macijauskas 1929: 10). Šiuo laikotarpiu tapo svarbu ne tik atkurti tai, kas sugriauta, bet ir modernizuoti statybos sektorių, diegti naujas medžiagas ir technologijas. Pavyzdžiui, Kaune 1919–1930 m. buvo pastatyti 4 149 statiniai, kuriems taikyti nauji kompozicijos principai, naudotos naujos konstrukcijos (Butkuvienė 2001: 150, 153). Kūrėsi ir plėtojosi atskiros statybos sritys: kelių tiesyba, tiltų statyba, geotechnika, statybinių medžiagų ir konstrukcijų gamyba. Teoriniams veiklos pagrindams ypač aktuali tapo mokslinė literatūra. Tarpukariu Lietuvoje buvo išspausdinta nemažai statybos srities vadovėlių, mokomųjų knygų. Dalis jų buvo pirmosios knygos lietuvių kalba apie tam tikrą statybos technologiją ar net sritį. 1924 m. Lietuvos universitete pradėtas leisti žurnalas *Technika*. Kiekviename leidinio numeryje publikuota mokslinių straipsnių apie statybas, be to, skelbtos statybos mokslinių leidinių recenzijos, kuriose, be specialybės dalykų, aptariami ir statybos srities leidiniuose vartojamos terminijos klausimai.

Su intensyvia statybos veikla ir leidyba susijusi ir statybos terminijos plėtra. To laikotarpio statybos terminijos ir visos šios profesinės kalbos formavimuisi didelę reikšmę turėjo išskirtinės asmenybės – statybos inžinieriai, dirbę Lietuvoje, atlikę reikšmingus mokslinius tyrimus, rašę straipsnius ir knygas, mokę jaunimą. Minėtini Juozas Gabrys, Pranas Jodelė, Jonas Kiškinas, Pranas Morkūnas, Anatolijus Rozenbliumas, Jonas Šimoliūnas, Kazimieras Vasiliauskas ir kt. Tai buvo išsilavinę, užsienyje studijavę ar (ir) dirbę žmonės, gebantys gerąją praktiką pritaikyti

Lietuvoje. Kaip matyti iš jų leidiniuose pateiktų naudotos literatūros sąrašų, šie inžinieriai mokėjo po kelias užsienio kalbas. Rašydami publikacijas, vadovėlius, dažniausiai jie versdavo iš vokiečių kalbos, neretai iš rusų, rečiau – iš prancūzų. Kadangi naujoms realijoms įvardyti reikėjo naujų terminų, tuo metu buvo sukurta daug statybos naujadarų, iš jų – ir dūrinių. Naujų dūrinių darybai pirmuoju Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpiu svarbi buvo vokiečių kalba, pasižyminti dūrinių gausa (vokiečių kalboje dūryba – pats produktyviausias darybos būdas). Statybos moksliniuose tekstuose greta naujų lietuviškų terminų dažnai skliaustuose pateikiami vokiški atitikmenys. Savo leidinių pratarmėse autoriai kalba apie lietuviškų statybos terminų trūkumą, atsiprašo skaitytojų už taisytinus terminus. Pavyzdžiui, inžinierius, Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto) dėstytojas Jonas Gabrys savo vadovėlio pratarmėje rašo: „Šis vadovėlis spausdinamas dar neturint išdirbto[s] bei įsivyravusios tiltų ir statybos terminologijos. Tode gal ne vienas čia pavartotas terminas yra taisytinas. Tačiau šių netobulumų išvengsim tik ateity. Keleta pavartotų brėžiniuose terminų (pvz., *spragbalkė*, *ledlaužys*, *pusiaupiuva*) neatitinka tekstui, nes klišės buvo pagamintos prieš šių terminų pakeitimą“ (SGBT 1931: 7).

Skaitant to laikotarpio leidinius, akivaizdu, kad vartojami terminai labai priklausė nuo asmeninių autorių nuostatų. Pavyzdžiui, profesorius Pranas Jodelė buvo antivireliūniškų pažiūrų, labiau pritarė Jono Jablonskio pozicijai be reikalo neprigalvoti atitikmenų tarptautiniams terminams. „Kas link terminologijos, tai aš šalininkas tarptautinių terminų,“ – rašė P. Jodelė vieno iš savo vadovėlių *Prakalboje* (1922: Pr⁴). Tačiau profesorius vartojo ir skolinių, kurie nėra tarptautiniai terminai, argumentuodamas jų „sulietuvėjimu“. P. Jodelė buvo didelis autoritetas, ir jo pažiūros bei nuostatos tam tikrų terminų vartojimo atžvilgiu veikiausiai turėjo nemažą įtaką tam tikrų terminų plitimui ar traukimuisi iš vartosenos (žr. 3 skirsnį apie *gelžbetonio* terminą).

Kalbant apie to laikotarpio dūrinius, reikia pasakyti, kad šia tema būta įvairių nuomonių. Antano Vireliūno vadovaujama Terminologijos komisija siūlė nemažai dūrinių, kurie buvo tarptautinių žodžių vertiniai, pvz.: *ormatis*, *šilčiarodis*, *šilčiomatis*. Kai komisijai ėmėsi vadovauti J. Jablonskis, vietoj tokių naujadarų buvo grąžinti tarptautiniai žodžiai (Piročkinas 1978: 180). Netikslingą, besaikį dūrinių darymą, vadinamą „kalimu“, ir jų dėjimą į žodynus kritikavo ir Antanas Salys. Benjamino Sereiskio *Lietuviškai-rusiško žodyno* (1933) recenzijoje A. Salys rašo: „Bet keistai atrodo sudurtinių žodžių kalimas iš skaitvardžių. 41 puslapyje duota virtinė *aštuon(ia)amžis*, *aštuon(ia)galis* <...> tipo žodžių. Taip darant galima visų visus žodyno

⁴ Pr. – *Prakalba*, leidinyje nenumuruota.

daiktavardžius pakartoti su visais skaitvardžiais“ (Salys 1933: 31). Ir čia pat priduria: „Taip pat nevieta žodyne: *baltadančiui, baltanosiui, geltondančiui, geltonuodegiui...*“ (Salys 1933: 32).

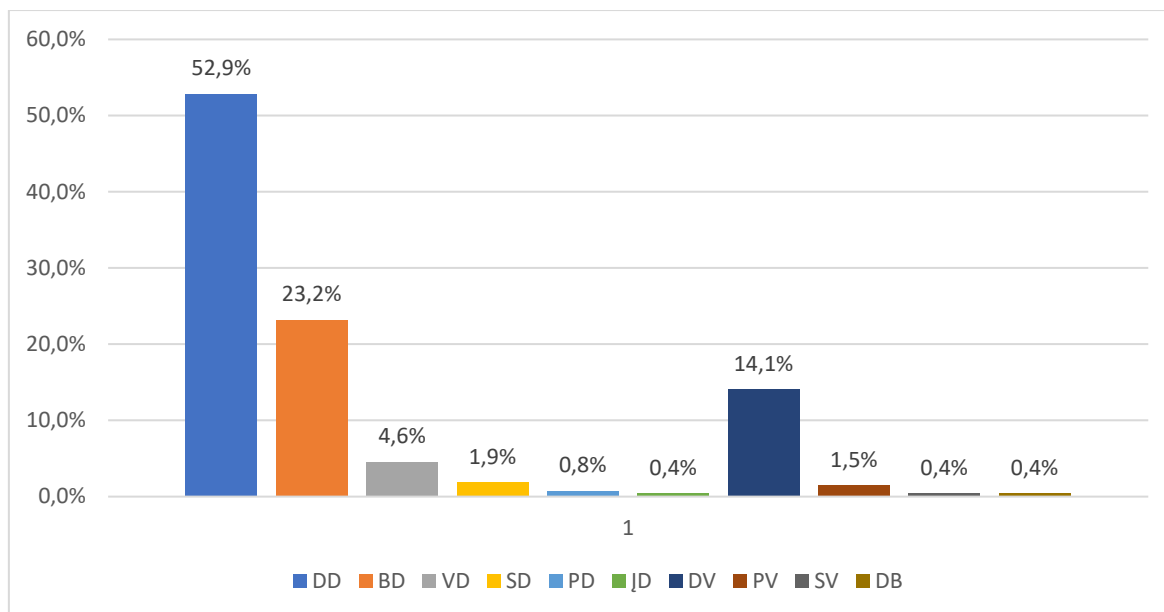
Iš statybos specialistų labiausiai to laikotarpio statybos terminijos dūrinių posistemį yra papildęs profesorius, Lietuvos universiteto statybos katedros vedėjas Jonas Šimoliūnas. Vien jo knygoje *Statyba. Statybinės medžiagos* (1937) rasti 72 gimininiai statybos terminai dūriniai, o knygoje *Statyba. Žemės darbai* (1939) – 62 dūriniai. Prie naujų dūrinių J. Šimoliūnas skliaustuose dažnai pateikia vokiečių kalbos atitikmenis, kuriais remiantis galima teigti, kad statybos terminijos naujadarai dūriniai iš esmės yra daliniai ar visiškieji vertiniai, pvz.: *miltamedis* (*Mehlbaum*) SSM 1937: 159, *dribsmėlis* (*Fliesssand, Triebsand*) SŽD 1939: 277, *čiulpklozetis* (*Absaugeklosettanlage*) SSM 1937: 102, *gruntagrąžtis* (*Grundbohrer*) SŽD 1939: 308, *vyšniamedis* (*Wildkirsche*) SSM 1937: 159.

Iš rastų 262 gimininių statybos terminų dūrinių mokslinėje 1918–1940 m. statybos srities literatūroje labiausiai paplitę buvo šie terminai: *dūmtakis, dūmtraukis, gelžbetonis, perkūnsargis, pusiausvyra, skerspiūvis, statramstis, šaligatvis, vandentiekis*. Veikiausiai jų paplitimas ir vartosenos dažnis buvo vieni iš ekstralingvistinių veiksnių, lėmusių, kad visi išvardyti dūriniai, išskyrus *perkūnsargį*, vartojami ir vėlesnėje mokslo literatūroje, patenka į 2002 m. išleistą STŽ.

2. STATYBOS TERMINIJOS DŪRINIŲ DARYBOS TIPAI

Stasio Keinio teigimu, lietuviškų sudurtinių terminų darybai būdingi visi pagrindiniai dabartinės lietuvių kalbos dūrinių darybos tipai. Mokslininkas, nagrinėjęs 11 terminų žodyną, išleistą 1954–1971 metais, dūrinius, pateikia 16 darybos tipų (žr. Keinys 2005: 131–132). Tiriant 1918–1940 m. statybos terminijos dūrinius, nustatyta, kad jie padaryti pagal 10 darybos tipų.

Produktyviausios kalbos dalys yra daiktavardis, veiksmažodis ir būdvardis. Dūrinių, kurių vienas sandas būtų paremtasrieveiksmiu, skaitvardžiu ir įvardžiu, rasta tik keletas (žr. 1 pav.). Taigi, nors tarpukario Lietuvos statybos terminijos dūrinių daryboje dalyvauja tos pačios kalbos dalys, kaip ir XX a. II pusės terminų daryboje, šiame straipsnyje aptariamojo laikotarpio statybos terminijos dūryba nepasižymi šių kalbos dalių kombinacijų įvairove.

1 PAV. 1918–1940 m. statybos terminijos dūrinių pasiskirstymas pagal darybos tipus⁵

Lietuvių kalbotyroje įprasta dūrinio semantiniu ir gramatiniu centru laikyti antrąjį sandą. Iš tirtos medžiagos nustatyta, kad daugumos to meto statybos terminijos dūrinių antrasis sandas yra daiktavardinis. Kaip teigiama *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (toliau – DLKG), „Dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu sudaro beveik tris ketvirtadalius visų dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių“ (DLKG 1997: 151). Aptariamojo laikotarpio statybos terminijoje tokie dūriniai sudaro dar didesnę dalį – net 85 proc. visų dūrinių. Daug mažiau dūrinių yra su veiksmažodiniu antruoju sandu ir tik vienas – su būdvardiniu. Tarp visų darybos tipų vyrauja apibrėžiamieji dūriniai: dažniausiai pirmasis sandas apibrėžia antrąjį, susiaurindamas, specializuodamas jo reikšmę.

2.1. Dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu

Pats produktyviausias rastų statybos terminijos dūrinių darybos tipas – *daikto. + daiktav.* Jam priklauso beveik pusė – 139 – nagrinėjamo laikotarpio gimininių statybos terminų dūrinių, pvz., *akmengruntis* SŽD 1939: 435, *akmenkaltis* SŽD 1939: 281, *qžuolmedis* SSM 1937: 172, *basliašulis* SSM 1937: 161, *darbavietė* KPI 1939: 20, *drenažgriovis* SŽD 1939: 306, *dujavamzdis* SŽD 1939: 438, *dūmtakis* ŪP 1934: 10, *durpiagruntis* SŽD 1939: 305, *gontvinė* SSČ 1935: 25,

⁵ DD – daiktavardis + daiktavardis, BD – būdvardis + daiktavardis, VD – veiksmažodis + daiktavardis, SD – skaitvardis + daiktavardis, PD –rieveiksmis + daiktavardis, ID – įvardis + daiktavardis, BV – būdvardis + veiksmažodis, DV – daiktavardis + veiksmažodis, PV –rieveiksmis + veiksmažodis, SV – skaitvardis + veiksmažodis, DB – daiktavardis + būdvardis.

gruntagrąžtis SŽD 1939: 308, *kalkakmenis* MSUP 1938: 59, *kniedtarpis* GK 1933: 55, *krumpliaratis* SSM 1937: 90, *lajamedis* SSM 1937: 156, *laukakmenis* PSD 1932: 120, *mediensiulė* SSM 1937: 267, *medžplytė* SSM 1937: 156, *moliasmėlis* SŽD 1939: 355, *motorpiūklis* SSM 1937: 168, *parkietpušė* SSM 1937: 153, *perkunsargis* GTS 1930: 80, *plentkraštis* DS 1929: 10, *plentvolis* PSD 1932: 117, *plienbetonas* GTS 1930: 28, *polgalis* SŽD 1939: 433, *pongalis* KS 1936: 121, *ratlankis* SGBT 1931: 304, *skliautarkė* SŽD 1939: 357, *skliautsija* SGBT 1931: 111, *skyloamzdis* SŽD 1939: 450, *špuntlentė* SGBT 1931: 147, *orpumpis* SSM 1937: 2015, *stoglangis* KS 1936: 38, *stoglovis* SSM 1937: 228, *tinkbalanė* KS 1936: 31, *ugniasienis* ŽŪS 1929: 75, *vandenpumpis* SBTĮ 1922: 100, *vyšniamedis* SSM 1937: 159, *žemėvietė*⁶ SGBT 1931: 141, *žemsiurbliis* SŽD 1939: 277, *žieviapluoštis* SSM 1937: 121, *žvyrdubė* KS 1936: 8, *žvyrsmėlis* SSM 1937: 14.

Produktyvumu, nors jau kur kas mažesniu, išsiskiria dar vienas darybos tipas – **būdv.** + **daikt.** Skaitytoje 1918–1940 m. mokslinėje statybos srities literatūroje rastas 61 šio darybos tipo dūrinys, pvz.: *aukštakrošnis* SSM 1937: 85, *drūtgalis* SŽD 1939: 325, *geležinkelis* GTS 1930: 65, *juodadarbis* SDTSS 1930: 70, *juodgrindys* KS 1936: 27, *juodlubės* KS 1936: 27, *juodmedis* SSM 1937: 172, *juodžemė* PMST 1923: 17, *laibgalis* KS 1936: 6, *minkštamedis* SSM 1937: 161, *plokščiaeilė* SS 1940: 530, *plongalis* GTS 1930: 82, SŽD 1939: 309, *raudonmedis* SSM 1937: 267, *sauskelis* DS 1929: 6, *skersbalkis* KS 1936: 28, *skersija* MT 1929: 45, *skersjėga* MT 1929: 63, *skystagruntis* SŽD 1939: 355, *skystastiklis* SŽD 1939: 508, *skystsmėlis* SŽD 1939: 277, *smailagalys* SŽD 1939: 446, *statramstis* GTS 1930: 82, *viešbutis* TŽ 1920: 71, *vieškelis* DS 1929: 6, *žaliašerdis* SSM 1937: 150, *žaliatvorė* KS 1936: 245.

Keletas dūrinių atstovauja **veiksmaz.** + **daikt.** darybos tipui: *čiulpklozetis* SSM 1937: 102, *gaubmeškė*⁷ SŽD 1939: 441, *gręžkaltis* SŽD 1939: 316, *gręžmaišis*⁸ SŽD 1939: 367, *gręžskylė* SŽD 1939: 307, *jungiamalūnis*⁹ SŽD 1939: 469, *kljuotmedis* SSM 1937: 267, *klotsienė* SŽD 1939: 352, *spraustpolis* SŽD 1939: 412, *spraustsienė* SŽD 1939: 349. Beveik visi (išskyrus *važtapinigus*) rasti J. Šimoliūno knygoje. Kadangi tokio darybos tipo dūriniai vartoti (gal ir padaryti?) vieno mokslininko, kyla klausimas, ar šie dūriniai sudaryti remiantis tuo pačiu darybos polinkiu, ar stichiškai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad J. Šimoliūno vartoti dūrinių pirmieji sandai remiasi

⁶ „Žemėvietėje, kuri nėra nuolat vandens padengta (ne plonesniu kaip 0,5 m sluoksniu) pamato padas būtinai įleidžiamas žemėn tiek, kad esantis netarpiniai po padu gruntas žiemą neįšaltų.“ SGBT 1931: 141.

⁷ „E x p r e s s – polis su apyvamzdžiu *a*, paliekamu padu *k*, žiedplukčiu *d*, dviteline gaubmeške *b*, kėlimo trosais *e* ir *k* (žr. *a-g v.*)“ SŽD 1939: 441. Meška – polių kalimo įtaisas.

⁸ „Iš po žambo grunto išėmimas daromas kibirais, rėčkomis, gręžmaišiais, indiškais kastuvais, samčiais, greiferiais, norijomis ir kitais įrankiais ir prietaisais.“ SŽD 1939: 367.

⁹ „Iš trilypės patalpos (9–10) klinkeris su priemaišomis leidžiamas į jungiamalūnį (Verbundmüle) ir čia jau yra gaunamas cementas, kuris elevatoriumi keliamas į cemento silosą (13), o iš jo apačioje (14) išpilstomas į maišus arba statinaites.“ SŽD 1939: 470.

pirminiais veiksmažodžiais, kuriems nebūdinga šaknies balsių kaita (*čiulpklozetis* SSM 1937: 102, *gaubmeškė* SŽD 1939: 441, *gręžkaltis* SŽD 1939: 316, *gręžmaišis* SŽD 1939: 367, *gręžskylė* SŽD 1939: 307, *jungiamalūnis* SŽD 1939), ir būtojo laiko neveikiamaisiais dalyviais (*klijuotmedis* SSM 1937: 267, *klotsienė* SŽD 1939: 352, *spraustpolis* SŽD 1939: 412, *spraustsienė* SŽD 1939: 349). Kaip rašoma DLKG, sudurtiniams daiktavardžiams daryti dažniausiai imami priešdėlinių veiksmažodžių dalyviai (DLKG 1997: 159). Surinkti pavyzdžiai rodo, kad tarpukariu statybos terminai daryti tik iš nepriešdėlinių veiksmažodžių būtojo laiko dalyvių.

Grynai veiksmažodinių (ne dalyvinių) dūrinių veiksmažodinio sando forma nerodo, ar remiamasi būtojo laiko ar esamojo laiko kamieniu (plg.: *čiulpklozetis*: *čiulpia*, *čiulpė*; *gaubmeškė*: *gaubia*, *gaubė*; *gręžkaltis*, *gręžmaišis*: *gręžia*, *gręžė*; *jungiamalūnis*: *jungia*, *jungė*). Apskritai dūrinių su veiksmažodiniais sandais daryba kalbininkų vertinama nevienareikšmiškai. S. Keinys tokios darybos dūrinius pagal formą sieja su atitinkamų veiksmažodžių asmenuojamosiomis formomis, o pagal reikšmę kai kuriuos jų (kaip pavyzdžius pateikia terminus *gręžvietė*, *lydraštis*, *siurbvamzdis*) sieja su neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviais. Terminu *gyvenvietė* sąsają su neveikiamosios rūšies esamojo laiko dalyviu mokslininkas argumentuoja žodyne pateikiamu sinonimu *gyvenamoji vieta* (Keinys 2005: 159–160).

Labai mažai statybos terminijos dūrinių priklauso **skaitv.** + **daiktv.** darybos tipui – rasti 5 tokio darybos tipo dūriniai: *tribalkis* SDTSS 1930: 76, *trikojis* SŽD: 438, *trišakis* SDTSS 1930: 76, *vienkiemis* DS 1929: 11, *vienratis* SŽD 1939: 290. Minėtina, kad šio tipo dūrinių pirmieji sandai paremti tik kiekiniais skaitvardžiais *vienas* ir *trys*. Nerasta nė vieno dūrinio, kurio pirmasis sandas sietųsi su kitokiu skaitvardžiu. Įdomu, kad 2002 metais išleistame STŽ taip pat nėra nė vieno gimininio termino dūrinio, kurio sandas būtų paremtas kitokiu skaitvardžiu, nei *vienas* ir *trys*. Tačiau rūšinių terminų dėmenų darybai imami visi kiekiniai skaitvardžiai iki dešimt.

Tik du dūriniai – *šaligatvis* SDTSS 1930: 48 ir *pusiauletėna*¹⁰ ŽŪS 1929: 88 – atstovauja **priev.** + **daiktv.** darybos tipui ir tik vienas – *savikaina* KPI 1939: 59 – **įvard.** + **daiktv.** darybos tipui. Terminas *savikaina* turi nekeistą galūnę, Vincas Urbutis teigia, kad dūriniai su pirmuoju įvardiniu sandu *savi-*, o antruoju daiktavardiniu yra artimi dūriniams, turintiems antrąjį veiksmažodinį sandą: *savimyla*, *savišalpa* ir pan. (Urbutis 1961: 105).

Pažymėtina, kad dauguma 1918–1940 m. statybos terminijos dūrinių padaryti iš darybiškai neskaidomą kamieną turinčių kalbos dalių. Nedaug rasta dūrinių, kurių sandą būtų

¹⁰ „Vainikai kertėse yra suneriami pusiauletėnomis (žr. 132 pieš.), o jų sijos viduryje sienos – universale spyna (133 pieš.).“ ŽŪS 1929: 88.

galima skaidyti darybiškai, pvz., *mediensiulė* SSM 1937: 267, *geležinkelis* GTS 1930: 65, *nuolaidometras* PMST 1923: 21, *grąžtasukis* SŽD 1939: 309.

Dabartinėje lietuvių terminijoje dūrinio giminė dažniausiai priklauso nuo to, kurios giminės daiktavardžiu paremtas antrasis sandas: dūrinys paprastai išlaiko šio daiktavardžio giminę. Tačiau kai kuriems 1918–1940 m. statybos terminijos dūriniam šis dėsnis dar nebuvo taikytas: pvz., *ugniasienis*¹¹ ŽŪS 1929: 79, *vandenspumpis* SBTĮ 1922: 100, *šaligatvis* SDTSS 1930: 48, *trišakis* SDTSS 1930: 76. Pavyzdžiai rodo, kad, nors daiktavardis, kuriuo paremtas antrasis sandas, yra moteriškosios giminės, dūrinys įgyja vyriškąją giminę. Priešingų atvejų – kad dūrinys būtų moteriškosios giminės, o daiktavardis, kuriuo paremtas antrasis sandas, – vyriškosios, – neužfiksuota. Kalbant apie galūnę, pasakytina, kad dauguma dūrinių atitinka sistemine darybą: moteriškosios giminės dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu dažniausiai įgyja galūnę *-ė*, o vyriškosios – *-is*, *-ys*. Vis dėlto skaitytoje statybos srities mokslinėje lietratūroje rastas vienas kitas pavyzdys, kai moteriškosios giminės galūnė išlieka *-a*, t. y. tokia pati kaip ir moteriškosios giminės daiktavardžio, kuriuo paremiamas antrasis sandas, pvz.: *skliautsija* SGBT 1931: 111, *skersija* MT 1929: 45, *skersjėga* MT 1929: 63.

2.2. Dūriniai su veiksmožodiniu antruoju sandu

Kaip minėta, 15 proc. dūrinių yra su antruoju veiksmožodiniu sandu. Dauguma jų, t. y. 37, priklauso **daiktv.** + **veiksmož.** darybos tipui, pvz.: *akmenskaldė* DS 1929: 10, *akmenskaldys* SSM 1937: 3, *dulkėgauda* TŽ 1920: 16, *dūmčiulpis* SSM 1937: 228, *dūmtraukis* T 1930: 348, *gartraukis* SDTSS 1930: 87, *grąžtasukis* SŽD 1939: 309, *kaminkrėtys* KS 1936: 79, *kirvialaužis* SSM 1937: 160, *lentpiūvė* KS 1936: 7, *lytlauža*¹² PMST 1923: 73, *orlaidis* SDTSS 1930: 79, *poliakalis* SSM 1937: 3, *poliarovis* SSM 1937: 3, *stogdengis* SDTSS 1930: 70, *takoskira*¹³ SGBT 1931: 20, *ugniagesa* TŽ 1920: 67, *vandentiekis* BŽV 1925: 6, *vandentraukis* SBTĮ 1922: 11, *žaibolaidis* KS 1936: 254, *žemkasys* SDTSS 1930: 70.

Keletas dūrinių su antruoju veiksmožodiniu sandu atstovauja **prieiv.** + **veiksmož.** darybos tipui: *greitmaišė* SSM 1937: 87, *greitpylis* SSM 1937: 92, PMST 1923: Įž., *pusiaupiova* PMST 1923: 73, *pusiausvyra* SGBT 1931: 7. Rastas tik vienas dūrinys, t. y. *viensėdis* KS 1936: 3,

¹¹ „Buvusio Lietuvos Atstatymo komisarijato statybos taisyklėmis <...>, „ugniasieniais yra vadinamos išstisos mūrinės sienos be langų ir durų, skirtos apsiginti nuo ugnies.“ ŽŪS 1929: 79.

¹² „Tilto ramsčiams nuo lyčių apsaugoti statoma lytlaužos.“ PMST 1923: 73.

¹³ „Iš vienos pusės baseinas esti apibrėžtas keliu, iš kitos – vandenį skiriama linija arba takoskyra (26 brėž.).“ SGBT 1931: 20.

atstovaujantis **skaitv.** + **veiksmaz.** darybos tipui. Tolesni tyrimai turėtų patvirtinti ar paneigti šio darybos tipo mažą produktyvumą ar, O. Meškovo terminu kalbant, uždarumą.

V. Urbutis, nagrinėdamas lietuvių kalbos dūrinių darybą, pažymi, kad „[a]ntrasis, veiksmazodinis, sandas paprastai remiasi priešdėlių neturinčiais pirminiais ar mišriaisiais veiksmazodžiais. Net tie nedaugelis veiksmazodinių sandų, kurie siejasi su antriniais veiksmazodžiais, paprastai neturi pastariesiems būdingų priesagų, pvz.: <...> *naktivalka* (: *valkiotis*), *saulėkaita* (: *kaitinti*) <...> *žemėnauda* (: *naudotis*)“ (Urbutis 1961: 109). Iš rastų statybos terminijos dūrinių tik termino *ugniagesa* TŽ 1920: 67 antrasis sandas paremtas priesaginiu veiksmazodžiu *gesinti*. Tačiau darant terminą *ugniagesa* veiksmazodžio *gesinti* priesaga *-in* praleista – antrasis sandas paremtas patrumpintu kamienu. Taigi turime vadinamosios kamieno dezintegracijos atvejį (apie dezintegraciją plačiau žr. Urbutis 2009: 234–242).

Visų kitų dūrinių veiksmazodinis sandas sietinas su pirminiais ir mišriaisiais veiksmazodžiais. Yra keletas dūrinių, kurių veiksmazodinio sando šaknies balsis sutampa su veiksmazodžio esamojo laiko kamieno balsiu: *takoskira* SGBT 1931: 20 (: *skiria*), *žemsemė* SŽD 1939: 277 (: *semia*), *pusiausvyra* SGBT 1931: 7 (: *soyra*), ir keletas dūrinių, kurių veiksmazodinio sando šaknies balsis sutampa su veiksmazodžio būtojo kartinio laiko kamieno balsiu, pvz.: *pusiaupiova* PMST 1923: 73 (: *pjovė*), *greitpylis* SSM 1937: 92 (: *pylė*). Tačiau tvirtinti, kad minėti dūriniai paremti būtent šiomis veiksmazodžiais formomis, veikiausiai negalima. V. Urbutis pažymi, kad toks balsių sutapimas gali būti atsiradęs ne dėl rėmimosi būtojo ar esamojo laiko kamienais, o „dėl sudurtinių žodžių daryboje dalyvaujančios šaknies balsių kaitos“ (Urbutis 1961: 109). Užfiksuota keletas statybos terminijos dūrinių, kai kamienų balsiai nesutampa nė su vienos veiksmazodžio formos šaknies balsiais, pvz.: *lentpiūvė* KS 1936: 7 (plg.: *pjauti*, *pjauna*, *pjovė*), *orlaidis* SDTSS 1930: 79, *žaibolaidis* KS 1936: 254 (plg.: *leisti*, *leidžia*, *leido*). Tai akivaizdžios šaknies balsių kaitos atvejai, tokia dūrinių daryba primena galūninę darybą (plg. *pjūvis*, *laida*). Minėtina, kad galūnę *-a* dažniausiai turi abstrakčios reikšmės, o galūnes *-ė*, *-is*, *-ys* – konkrečios reikšmės dūriniai.

2.3. Dūrinys su būdvardiniu antruoju sandu

Rastas vienas **daiktav.** + **būdov.** darybos tipo terminas *pusapvalis*¹⁴ ŽŪS 1929: 191. Tai labai neįprastas tam laikotarpiui sudurtinio gimininio termino darybos būdas – daugiausia su

¹⁴ „Kai kuriose Viurtembergo vietose stogams dengti vartoja ilgas skiedras nuo 0,85 iki 1,10 m ilgumo ir nuo 13 iki 16 cm platumo: jas prikla medinėmis vinimis prie grebėstų pagamintų iš pusapvalių (423 pieš.).“ ŽŪS

daiktavardiniu sandu *pus-*, o kitu būdvardiniu sandu aptariamuoju metu būdavo sudaromi rūšinių statybos terminų dėmenys, plg.: *pusdrūtis rąstas* ŽŪS 1929: 17, *pusgrynė lenta* KS 1936: 6, *pusrupis smėlis* SŽD 1939: 340, *pusšaltis trobesys* KS 1936: 9. Nors terminologų darbuose dažniausiai tokie rūšinių terminų dėmenimis einantys būdvardžiai priskiriami *daiktv. + būdv.* darybos tipui, pagal darybinę reikšmę minėti rūšinių terminų dėmenys yra labiau susiję surieveiksmiu *pusiau*, plg.: *pusdrūtis – pusiau drūtas rąstas*; *pusgrynė – pusiau gryna lenta*, *pusrupis – pusiau rupus smėlis*, *pusšaltis – pusiau šaltas trobesys*. Panagrinėjus 2002 m. išleistame STŽ pateiktus dūrinius su sandu *pus-*, galima pastebėti tendenciją, kad ir šiame žodyne gimininių sudurtinių terminų sandas *pus-* labiau susijęs su daiktavardžiu *pusė*: *pusarkė* STŽ 2002: 463, *pusrąstis* STŽ 2002: 464, *pusrūsis* STŽ 2002: 464, *pusplytė* STŽ 2002: 464, o rūšinių terminų dėmenų – surieveiksmiu *pusiau*: *pusglotnis varžtas* STŽ 2002: 698, *pusminkštis plienas* STŽ 2002: 421, *pussausis mišinys* STŽ 2002: 342, *pusskaidrė danga* STŽ 2002: 101, *pusstandė prijungtis* STŽ 2002: 454. V. Urbutis *pus-* vadina prefiksoidu ir pabrėžia, kad „dažniau *pus-* parodo kalbamo dalyko nepilnumą, netikrumą (palyginti su dalyku, išreikštu antruoju sandu)“ (Urbutis 1961: 74).

3. FONETINIAI IR MORFOLOGINIAI DŪRINIŲ VARIANTAI

Nagrinėtuose šaltiniuose rasta labai įvairių dūrinių ir, kaip minėta, daugybė jų vartota tik konkrečiame tekste, o kituose skaitytuose moksliniuose statybos srities tekstuose jų nepastebėta. Šią įvairovę lėmė tai, kad atsikuriančioje Lietuvoje plėtojosi įvairios statybos sritys, leisti skirtingų sričių moksliniai leidiniai. Terminų, kurie pasikartotų skirtinguose šaltiniuose, užfiksuota nedaug, todėl ir fonetinių bei morfologinių variantų to laikotarpio statybos terminijoje nėra gausu. Iš labiausiai paplitusių ir pasižyminčių variantiškumu visų pirma minėtinas *gelžbetonis*. Šio termino variantų eilutė yra trinarė: *geležbetonis* GTS 1930: 9, SĪRG 1933: 3, T 1935: 95 – *gelžbetonas* SDTSS 1930: 10 – *gelžbetonis* DS 1929: 10, MGN 1933: 100, KS 1936: 8, SŽD 1939: 453.

Dėl aptariamojo termino statybos literatūroje būta diskusijų. Pirmojo vadovėlio lietuvių kalba apie šią statybinę medžiagą *Geležbetonis*¹⁵ (1930) autorius J. Kiškinas vartojo taisyklingos darybos terminą *geležbetonis*. Tačiau tokios darybos terminas nepatiko profesoriui P. Jodelei, ir

1929: 192. „Norint pagaminti dėžę mėšlui laikyti 2 m platumo, 2 m ilgumo ir 1 m aukštumo, reikia sunaudoti: <...> pusapvalių 22,5 cm platumo <...>“. ŽŪS 1929: 434.

¹⁵ Dabartinėje statybos literatūroje šio vadovėlio pavadinimas taisomas – J. Kiškinas. *Gelžbetonis*.

jis J. Kiškino vadovėlio recenzijoje aptariamąjį terminą sukritikavo: „Ar verta buvo priprastas žodis *gelžbetonas* keisti žodžiu *geležbetonis*. Taisyklingumas ne visuomet galima pritaikinti, o *gelžbetonas* ištarti lengviau nei *geležbetonis*“ (Jodelė 1930: 362). P. Jodelės siūlomas terminas yra veikiau vadinamasis sutrauktinis žodis su nekeista galūne, o ne tikrasis dūrinys. J. Kiškinas neatsižvelgė į P. Jodelės rekomendaciją ir toliau savo knygoje ir straipsniuose vartojo *geležbetonio* terminą. Tačiau vėlesnėje (1937–1939 metų) literatūroje atsiranda daugiau *gelžbetoniui* analogiškos darybos dūrinių: *gelžbalkis* SŽD 1939 : 347, *gelžkelis* GTT 1922 : 75, *gelžstiklis* SSM 1937 : 237, *gelžžoyris* SŽD 1939 : 317. Šiems dūriniams būdinga elizija¹⁶ – išmetamas ilgasis balsis *e* (atkreiptinas dėmesys, kad po pusbalio *l* išmetamas toks pat balsis, kaip ir einantis prieš pusbalį), taip du skiemenys pakeičiami vienu. Terminu *geležbetonis* eliziją veikiausiai lėmė terminų trumpumo reikalavimas. Nagrinėjamu laikotarpiu vyravo trumpi dūriniai: šiek tiek daugiau nei pusė (55 proc.) jų yra triskiemeniai ir šiek tiek mažiau nei pusė (40 proc.) – keturiaskiemeniai.

Kaip matyti, terminui *gelžbetonis* būdingas ir fonetinis, ir morfologinis variavimas (abu variavimo tipai būdingi ir terminui *dūmatakis* – *dumtakis*). Tačiau dauguma nagrinėjamo laikotarpio varijuojančios raiškos statybos terminijos dūrinių turi arba tik fonetinių, arba tik morfologinių skirtumų.

Fonetinių variantų (nors daugumą jų būtų galima laikyti ir rašybos variantais) eilučių tėra penkios. Trimis atvejais skiriasi pirmojo sando šaknies balio ilgumas: *dūmatakis* ŪP 1934: 10 – *dumtakis* CŠV 1936: 3; *dūmtraukis* CŠV 1936: 7, GTS 1930: 125, KS 1936: 38, MSUP 1938: 36, SDTSS 1930: 9 – *dumtraukis* T 1930: 348; *trišakis* SDTSS 1930: 76 – *tryšakis* VSD 1931: Įžn.; *perkunsargis* GTS 1930: 80, ŽŪS 1929: 49 – *perkūnsargis* PTŽ 1925: 23, SBTĮ 1922: 11. Dviem atvejais varijuoja antrojo sando balsis: *pusiaupiova* PMST 1923: 73 – *pusiaupiūva* PMST 1923: 33; *vandenpompis* SŽD 1939: 138 – *vandenpumpis* SBTĮ 1922: 100. Priebalsių variavimo neužfiksuota.

¹⁶ *Kalbotyros terminų žodyne* elizija aiškinama kaip balio numetimas žodžio gale, kai kitas žodis prasideda tokiu pat ar panašiu balsiu (Gaivenis, Keinys 1990: 56). 2007 m. *Tarptautinių žodžių žodyne* elizija apibrėžiama panašiai: „balio, einančio prieš kito žodžio pradžios tokį patį balsį, iškritimas, pvz., lietuvių *neesu* >, prancūzų „pranc. *le enfant* > *l'enfant* (kūdikis)“ (TŽŽ 2007: 291). Tačiau 2013 m. išleistame *Tarptautinių žodžių žodyne* lietuviško pavyzdžio atsisakoma – veikiausiai dėl to, kad žodžio *neesu* vieno balio *e* nebuvimą reikėtų laikyti kontrakcijos atveju. Pastaruoju metu *elizijos* sąvoka išplėsta: lietuvių fonologų darbuose elizija laikomas bet koks balio išmetimas (Bacevičiūtė 2007). Užsienio literatūroje galima rasti darbų, kuriuose elizija apibrėžiama kaip balio ar priebalio iškritimas (Underhill 2016).

Morfologinių variantų rasta daugiau. Keletą atvejų sudaro giminės variavimas: *gontvinė* SSČ 1935: 25 – *gontvinis* (plg.: *gontviniais*) KS 1936: 40; *juodžemė* PMST 1923: 17 – *juodžemis* SGBT 1931: 138; *lytlauža* SGBT 1931: 199 – *lytlaužas* T 1930: 341. Dalis statybos terminijos dūrinių yra tos pačios giminės, tik turi kitą galūnę: *gelžbetonas* SDTSS 1930: 10 – *gelžbetonis* DS 1929: 10, KS 1936: 8, MGN 1933: 100, SGBT 1931: 9; *smailagalis* SŽD 1939: 432 – *smailagalys* SŽD 1939: 446; *stogdengys* ŽŪS 1929: 191 – *stogdengis* KS 1936: 38.

Dar kelias variantų eilutes sudaro dūriniai be jungiamųjų balsių ir su jais: *buchsmedis* SSM 1937: 145 – *buchsamedis* SSM 1937: 159, *dūmtakis* ŪP 1934: 10 – *dūmatakis* SDTSS 1930: 10, TŽ 1920: 16, ŽŪS 1929: 344; *skerspiūvis* ABSS 1929: 40, GK 1933: 27, PSD 1932: 103 – *skersupiūvis* SĪRG 1933: 7; *viensėdis* MS 1928: 1 – *vienasėdis* KS 1936: 3.

Suprantama, kad tų pačių terminų išraiškos nevienodumas aptariamuoju laikotarpiu buvo neišvengiamas, nes mokslinės statybos terminijos dūrinių posistemis tuo metu dar tik pradėjo formuotis.

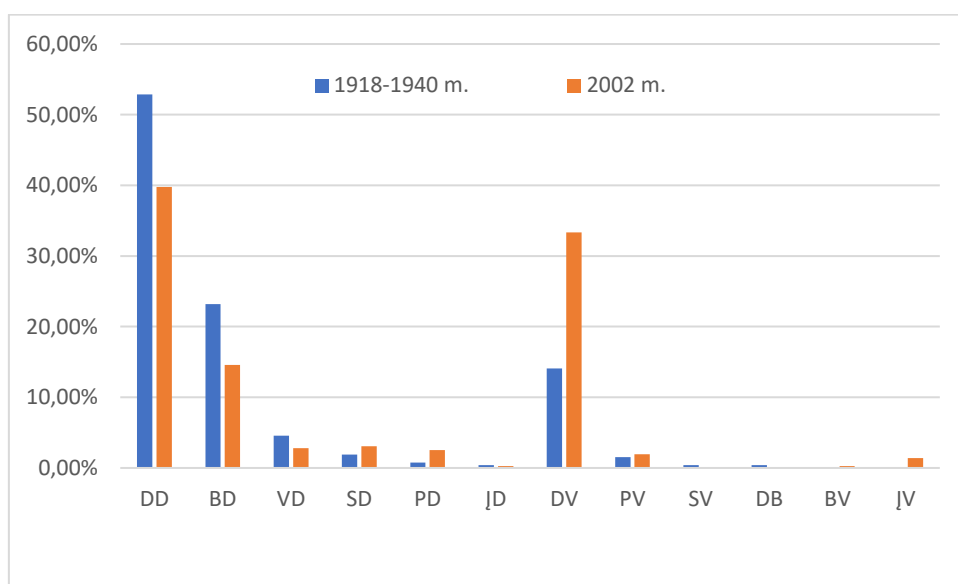
4. 1918–1940 METŲ STATYBOS TERMINIJOS DŪRINIAI DABARTINĖJE STATYBOS SRITIES MOKSLO KALBOJE

Tai, kad terminas padarytas pagal produktyvųjį darybos tipą, neužtikrina, kad toks terminas įsitvirtins vartosenoje. Liudmila Morozova pateikia tokią termino gyvavimo schemą: 1) atsiradimas; 2) spartus vystymasis, su kuriuo susijusi ir kitų žodžių, paremtų terminu, daryba; 3) stabilumo laikotarpis, ryšių su kitomis leksinėmis grupėmis plėtimas; 4) krizė, nuosmukis, terminiško nykimas (Morozova 1993).

Daugybė tarpukario statybos terminijos dūrinių taip ir liko vadinamieji tekstiniai terminai, vartojami tik vieno autoriaus viename jo leidinyje. Jie nepasiekė net antrojo minėtosios schemos etapo. Šie dūriniai vertingi kaip pasyviosios lietuvių leksikos, kartu ir terminijos, dalis. Priežasčių, kodėl terminas toliau nebuvo vartojamas, gali būti įvairių: realijos, kurią pavadina dūrinys, neaktualumas; dūrinio hibridinė daryba, ypač jei skolintas sandas paremtas neteiktinu žodžiu; nesisteminė daryba ir kt.

Kad būtų galima įvertinti 1918–1940 m. statybos terminijos dūrinių reikšmę dabartinei statybos terminijai ir darybos tipų kaitą, iš STŽ, kuriame geriausiai atsiskleidžia dabartinės statybos terminijos visuma, buvo išrinkti gimininiai statybos terminai dūriniai ir darybos tipų požiūriu palyginti su tarpukario Lietuvos statybos terminijos dūriniais. Iš 377 STŽ rastų gimininių terminų dūrinių 38 sutampa su 1918–1940 m. statybos srities mokslinėje literatūroje

vartotais giminiais statybos terminais dūriniais, pvz.: *akmenskaldė* STŽ 2002: 16, *dribsmėlis* STŽ 2002: 277, *drūtgalis* STŽ 2002: 128, *dūmtakis* STŽ 2002: 131, *gruntkelis* STŽ 2002: 183, *juodmedis* STŽ 2002: 530, *kryžkelė* STŽ 2002: 291, *medvilnė* STŽ 2002: 331, *plentvolis* STŽ 2002: 418, *pusiausvyra* STŽ 2002: 463, *pusrūsis* STŽ 2002: 464, *šaltkalvis* STŽ 2002: 607, *savikaina* STŽ 2002: 503, *smagratis* STŽ 2002: 532, *stoglovis* STŽ 2002: 585, *trikojis* STŽ 2002: 659, *žalvaris* STŽ 2002: 723. Šis sutapimas nėra atsitiktinis: pagrindinis STŽ rengėjas akademikas A. Kudzys teigia, kad, rašydamas žodyną (jį rašė 20 metų), naudojosi tarpukario Lietuvos mokslininkų veikalais (Kudzys 2002). Matyti, kad, atrenkant terminus STŽ, buvo paisoma ne tik dūrinio aktualumo, bet ir darybos taisyklingumo bei sandų lietuviškumo. Visi minėti terminai aktyviai vartojami šiuolaikiniuose statybos srities moksliniuose tekstuose.

2 PAV. 1918–1940 m. ir 2002 m. gimininių statybos terminų dūrinių darybos tipų kiekybinės išraiškos lyginamoji diagrama

Kaip matyti 2 paveiksle, 1918–1940 m. ir 2002 m. dūrinių pagrindiniai morfologinės struktūros polinkiai yra tie patys: daugiausia dūrinių yra padaryta iš daiktavardžio, veiksmažodžio ir būdvardžio. Prieveiksmis, skaitvardis ir įvardis pasižymi labai mažu darumu. Visi produktyvūs darybos tipai išlieka ir aktyvūs, papildyti naujais nariais. Ryškus skirtumas – padidėjo veiksmažodžio produktyvumas, sudarant statybos terminijos dūrinius. Dūrinių su pirmuoju daiktavardiniu, o antruoju veiksmažodiniu sandu, palyginti su 1918–1940 m. duomenimis, 2002 m. STŽ yra užfiksuota daugiau nei dvigubai. Be to, atsiranda du nauji darybos tipai, ir jie abu susiję su veiksmažodiniu antruoju sandu: *būdv.* + *veiksmaž.* ir *įvardis* + *veiksmaž.* Kol kas

negalima teigti, kad šie darybos tipai yra produktyvūs, nes jiems atstovauja nedaug dūrinių. DLKG (1997: 161) teigiama, kad „[d]ūriniai, kurių antrasis sandas yra veiksmažodinis, sudaro maždaug ketvirtadalį visų sudurtinių daiktavardžių.“ Žvelgiant į 2 paveiksle pateiktus duomenis, akivaizdu, kad pagal veiksmažodžio produktyvumą statybos terminijos dūrinių daryba tolsta nuo bendrųjų lietuvių kalbos paprastųjų sudurtinių žodžių darybos polinkių – statybos terminijoje tokių dūrinių daugėja.

Aptariamajame 2002 m. žodyne nebuvo rasta nė vieno gimininio statybos termino dūrinio, atstovaujančio neproduktyviems *skaitv.* + *veiksmaž.* ir *daiktav.* + *būdov.* darybos tipams. Tai patvirtina minėtą prielaidą apie tokios morfologinės struktūros dūrinių nesistemiškumą.

IŠVADOS

1. Pirmuoju Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu, 1918–1940 m., vykstant statybos sektoriaus plėtrai, kuriantis atskiroms šio sektoriaus sritims, buvo sukurta nemažai statybos terminų, iš jų – ir dūrinių. Šiuo laikotarpiu statybos terminijos kūrimasis glaudžiai susijęs su mokslinio stiliaus, taip pat ir profesinės kalbos, kaip vienos kalbos atmainų, formavimusi ir įsitvirtinimu.

2. Iš 30 statybos mokslinio stiliaus leidinių ir straipsnių išrinktų gimininių statybos terminų dūrinių kiekybiniai duomenys rodo, kad dūryba tarpukariu buvo svarbus statybos terminų darybos būdas: skaitytoje literatūroje rasti 262 gimininiai statybos terminai dūriniai. Greta kai kurių dūrinių pateikti vokiški atitikmenys sudaro prielaidą šiuos lietuviškus dūrinius vertinti kaip dalinius ar visiškuosius vertinius.

3. 1918–1940 m. statybos terminijos dūrinių daryba vyko pagal tipus, istoriškai susiklosčiusius lietuvių kalboje. Daugiausia statybos terminijos dūrinių priklauso dariausiai lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių grupei su abiem daiktavardiniais sandais – tokių dūrinių yra net 52,9 proc. Daiktavardinius sandus turi ir kiti gausa išsiskiriančių darybos tipų dūriniai: dūriniai su pirmuoju būdvardiniu, o antruoju daiktavardiniu sandu sudaro 23,2 proc. visų gimininių statybos terminų dūrinių, o dūriniai su pirmuoju daiktavardiniu sandu, o antruoju veiksmažodiniu – 14,1 proc. šių terminų. Apskritai daiktavardinis sandas jungiasi su visomis anksčiau išvardytomis kalbos dalimis paremtais sandais.

4. Veiksmažodis, palyginti su daiktavardžiu, pasižymi mažesniu darumu: veiksmažodinis sandas aptariamuoju laikotarpiu dažniausiai duriamas su daiktavardiniu (gali būti tiek pirmasis (4,6 proc.), tiek antrasis sandas (14,1 proc.) veiksmažodinis), labai retai – su prieveiksminiu

(veiksmožodinis tik antrasis sandas (1,5 proc.)), ypač retai – su skaitvardiniu (veiksmožodinis tik antrasis sandas (0,4 proc.)) sandu.

5. Kiekybiniai duomenys rodo dūrinių, turinčių būdvardinį sandą, didelį dažnį tarpukario statybos terminijoje, tačiau būdvardžiui nebūdinga sudaryti įvairių darybos tipų dūrinius: būdvardinis sandas duriamas tik su daiktavardiniu sandu (23,2 proc.) ir beveik visada yra pirmasis (išskyrus aptartąjį terminą *pusapvalis*).

6. Dauguma statybos terminijos dūrinių daryti iš darybiškai neskaidomą kamieną turinčių kalbos dalių. Be to, daiktavardinį antrąjį sandą turintis dūriny s dažniausiai išlaiko daiktavardžio, kuriuo antrasis sandas paremtas, giminę. Šiuo atžvilgiu dūrinių daryba nesiskiria nuo bendrųjų dabartinės lietuvių kalbos dūrinių darybos polinkių. Rasta tik keletas dūrinių, kurių giminė pasikeitusi: daiktavardis, kuriuo paremtas antrasis sandas, yra moteriškosios giminės, o dūriny s – vyriškosios. Priešingos krypties nepastebėta.

7. Tarpukario Lietuvos statybos terminijos dūriniai nepasižymi dideliu fonetiniu ir morfologiniu variantiškumu. Daugiausia varijuoja šaknies balsis, jo ilgumas (fonetinis, kai kuriais atvejais – rašybos varijavimas) ir giminė bei galūnė (morfologinis varijavimas).

8. Nors daug 1918–1940 m. moksliniuose statybos srities tekstuose vartotų dūrinių taip ir liko vadinamieji tekstiniai terminai, dalis dūrinių vartojama ir dabartinėje mokslo kalboje, yra įtraukiami į terminų žodynus ir kitus terminografijos išteklius – jie tapo norminės bendrinės kalbos leksikos dalimi.

ŠALTINIAI

- ABSS – V a s i l i a u s k a s K. 1929: *Apskritimo būdas statybos statikoje*, Kaunas: Spindulys.
- BŽV – Č e c h a v i č i u s P. 1925: *Bendrosios žinios apie vandentiekius*, Kaunas: Valstybės spaustuvė.
- CŠV – J a s i u k a i t i s J. 1936: *Centralinis šildymas ir vėdinimas*, Kaunas: Varpas.
- DS – Š i m o l i ū n a s J. 1929: *Danijos sauskeliai ir jų su mūsų keliais palyginimas*, Kaunas: Spindulys.
- GK – G r i n k e v i č i u s S. 1923: *Geležinės konstrukcijos*, Kaunas: Spindulys.
- GTS – K i š k i n a s J. 1930: *Geležbetonis: teorija ir skaičiavimai: vadovėlis*, Kaunas: Spindulys.
- GTT – J o d e l ė P. 1922: *Geologiniai tyrinėjimai technikos žvilgsnius su Lietuvos geologiniais daivniais ir šulinių gręžiniais*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija.

- KPI – Maslenikovas B. F. 1939: *Kaimo plytinės įrengimas*. Laisvai vertė T. Šilutis, Kaunas: Adomavičiaus spaustuvė.
- KS – Degutis S., Drąsutis P., Gaižutis P., Gudzinskas L., Juška J., Kalita P., Kersnauskas E., Švipas V. 1936: *Kaimo statyba*, Kaunas: Žemės ūkio rūmai.
- MGN – Švipas V. 1933: *Miesto gyvenamieji namai: jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*, Kaunas: Varpas.
- MS – Reisonas K. 1928: *Molio statyba*, Kaunas: Valstybės spaustuvė.
- MSUP – *Mūrinės statybos ugdymo planas*. Rengė V. Juodeika ir V. Švipas, Kaunas: Spindulys. 1938.
- MT – Grinkevičius S. 1929: *Mediniai tiltai*, Kaunas: Lietuvos universiteto technikos fakultetas.
- PMST – *Paprščiausiųjų medinių sijinių tiltų tipai*, Kaunas: Valstybės spaustuvė. 1923.
- PSD – Grinkevičius S. 1932: *Pastatams skaičiuoti daviniai*, Kaunas: Spindulys.
- PTŽ – Šliogeris J. 1925: *Perkūnsargiai (trobų nuo žaibo apsaugojimo būdai)*, Kaunas: Valstybės spaustuvė.
- SBTI – Zubauskas K. 1922: *Statybos ir butų tvarkymo įstatymai, taisyklės: atstatymo apžvalga ir kritika*, Kaunas: n. d.
- SDTSS – Dušauskas-Duž K.: 1930: *Statybos darbams techninės sąlygos, sutartys ir kainos (gelžbetonas, kanalizacija, vandentiekis, centralinis apšildymas, elektros šviesos instaliacija ir t. t.)*, Kaunas: A. Bako spaustuvė.
- SGBT – Gabrys J. 1931: *Sauskeliai. Gelžbetoniniai ir betoniniai tiltai*, Kaunas: Spindulys.
- SIRG – Kiškinais J. 1933: *Skėlimo įtempimų reikšmė gelžbetonio pastatus projektuojant*, Kaunas: Spindulys.
- SS – Šimoliūnas J. 1940: *Statyba. III tomas. Sienos*, Kaunas: Spindulys.
- SSČ – Kalita P. 1935: *Stogai: skardos, čerpių, gontų, skiedrų, lentelių ir tolio stogų savybės, jų dengimas ir dengimo normos*, Kaunas: Spaudos fondo dirbtuvė.
- SSM – Šimoliūnas J. 1937: *Statyba. I tomas. Statybinės medžiagos*, Kaunas: Spindulys.
- STŽ 2002 – *Statybos terminų žodynas*. Parengė A. Kudzys, A. Rosinas, B. Kudzienė, Vilnius: Lietuvos mokslas.
- SŽD – Šimoliūnas J. 1939: *Statyba. II tomas. Žemės darbai*, Kaunas: Spindulys.
- T 1930 – *Technika*. Nr. 6. Redaktorius V. Mošinskis, Kaunas: Kauno universiteto Technikos fakultetas.

- T 1935 – *Technika*. Nr. 8. Redaktorius V. Mošinskis, Kaunas: Kauno universiteto Technikos fakultetas.
- TŽ 1920 – M a c i j a u s k a s A. *Techniko žodynėlis*, Kaunas: Valstybės spaustuvė.
- ŪP – Š v i p a s V. 1934: *Ūkininko pirtis*, Kaunas: Spindulys.
- VSD – *Vamzdžių sujungiamosios dalys*, Kaunas: J. Kuznickio ir L. Beilio spaustuvė. 1931.
- ŽŪS – G i m b u t a s L. 1929: *Žemės ūkio statyba: bendroji dalis: statybos medžiagos ir trobesių dalys*, Kaunas: Spindulys. 1929.

LITERATŪRA

- B a c e v i č i ū t ė R. 2007: Balsių kontrakcija ir elizija lietuvių kalbos vakarų aukštaičių kauniškių šnektose. – *Valoda 2007: Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVII*, Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 11–17.
- B u t k u v i e n ė A. 2001: *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*, Kaunas: Technologija.
- DLKG 1997 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrazas, 1997, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- G a i v e n i s K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- G a i v e n i s K. 2014: *Rinktiniai raštai*, sud. J. Gaivenytė-Butler, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- G a i v e n i s K., K e i n y s S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- H a r r i s Z. 1951: *Methods in Structural Linguistics*, Chicago: University of Chicago Press.
- I n h o f f A. W., S t a r r M. S., S o l o m o n M., P l a c k e L. 2008: Eye movements during the reading of compound words and the influence of lexeme meaning. – *Memory & Cognition*, 36. Prieiga internete: <https://link.springer.com/article/10.3758/MC.36.3.675> (žiūrėta 2019 m. sausio–kovo mėn.).
- J o d e l ė P. 1922: *Geologiniai tyrinėjimai technikos žvilgsniu su Lietuvos geologijos daviniais ir šulinių gręžiniais*, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija.
- J o d e l ė P. 1930: Inž. Kiškinas. Geležbetonis: recenzija. – *Technika* 6: 362. Prieiga internete: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000831470> (žiūrėta 2019 m. sausio–kovo mėn.).

- J o n g Y. O., J u n g Ch. K. 2015: Pedagogical Significance of Morphological Awareness in Korean and English. *English Language Teaching* 8 (8), 79–93. Prieiga internete: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1075489.pdf?fbclid> (žiūrėta 2019 m. sausio–kovo mėn.).
- K a u l a k i e n ė A. 2014: *Terminologija. Terminografija. Terminija. Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Technika.
- K e i n y s S. 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- K u d z y s A. 2002: Kad susikalbėtume. – *Mokslo Lietuva* 19 (265). Prieiga internete: <http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/2002-2004/200219/20021902.htm> (žiūrėta 2019 m. sausio–kovo mėn.).
- M a c G r e g o r L. J., S h t y r o v Y. 2013: Multiple routes for compound word processing in the brain: evidence from EEG. – *Brain and Language* 126 (2), 217–229.
- M a c i j a u s k a s A. 1929: Civilės statybos darbų apžvalga. – *Technika ir ūkis* 1.
- P i k e K. L. 1954: *Language* 1, California.
- P i r o č k i n a s A. 1978: *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas*, Vilnius: Mokslo.
- P o l e n z P. 1980: Synpleremik I: Wortbildung. – *Lexikon der germanistischen Linguistik* 2, 169–179.
- P u p k i s A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- S a l y s A. 1933: B. Sereiskis. Lietuviškai-rusiškas žodynas. Recenzija. – *Gimtoji kalba* 2, 31–32. Prieiga internete: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1B0004135373> (žiūrėta 2019 m. sausio–kovo mėn.).
- TŽŽ 2007 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ketvirtas pataisytas ir papildytas leidimas, sud. V. Vaitkevičiūtė, Vilnius: Žodynas.
- TŽŽ 2013 – *Tarptautinių žodžių žodynas*, red. taryba A. Kaulakienė ir kt., Vilnius: Alma litera.
- U n d e r h i l l A. 2016: Assimilation or elision? Prieiga internete: <http://www.adrianunderhill.com/2016/04/18/qa-assimilation-or-elision> (žiūrėta 2019 m. sausio–kovo mėn.).
- U r b u t i s V. 1961: Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba. – *Dabartinė lietuvių kalba*, 65–121.
- U r b u t i s V. 2009: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

- Z i e r i n g P., P l a s L. 2014: What good are ‘Nominalkomposita’ for ‘noun compounds’: Multilingual Extraction and Structure Analysis of Nominal Compositions using Linguistic Restrictors. – *Proceedings of COLING 2014, the 25th International Conference on Computational Linguistics: Technical Papers*, 1047–1058. Prieiga internete: https://www.aclweb.org/anthology/C14-1099?fbclid=IwAR1Xt82qWNshqiGxS81wszTpK6tLQuwdqfBQRVketzX2_LdM8NAmLO_hoB8 (žiūrėta 2019 m. sausio–kovo mėn.).
- И в а н о в а Т. К. 2001: *Наименования лица в современном русском и немецком словосложении*: дис. канд. фил. наук, Казань.
- Н а д м и д о н В. Д. 2014: К вопросу о классификации сложных слов в разносистемных языках. *Вестник Бурятского государственного университета* 1 (10), 69–73. Prieiga internete: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-klassifikatsii-slozhnyh-slov-v-raznosistemnyh-yazykah> (žiūrėta 2019 m. sausio–kovo mėn.).
- М е ш к о в О. Д. 1986: *Семантические аспекты словосложения английского языка*, Москва: Наука.
- М о р о з о в а Л. В. 1970: *Опыт дефиниционного описания терминопоя (на базе терминов ядерной физики и техники)*: дис. канд. филол. наук, Калинин.
- Ч е р е п а н о в М. В. 2004: *Очерк словообразовательной типологии русского глагола*, Саратов.

Gauta 2019 01 20

Priimta 2019 11 14

1918–1940 COMPOUND FORMATION TRENDS IN CONSTRUCTION TERMINOLOGY

Summary

The article deals with the compound constructional terms in scientific literature, published between 1918 and 1940. In Lithuania, during the interwar period, the construction sector was rapidly expanding, there were many new realities, which called for many new terms, including compounds. Exclusive personalities were very important for the development of construction terms of this period and for the formation of this professional language: Kazimieras Vasiliauskas, Jonas Šimoliūnas, Pranas Morkūnas, Anatolijus Rozenbliumas, Pranas Jodele, Jonas Kiškinas, Juozas Gabrys and others. Not only did these construction engineers carry out significant research, writing articles and books, teaching young people, but also enriched construction terminology. Quantitative data of related terms from 33 scientific papers and articles on construction indicate that during the interwar period compounding was an important way of developing construction terms: in the literature read, 262 related compound terms were found. The German equivalents presented in addition to some of the compounds make the assumption that the Lithuanian compounds are to be regarded as partial or full evaluations.

Although general types of Lithuanian compound terms are characterized by the same major types of compounding found in the the present Lithuanian language, analyzing the period from 1918 to 1940 construction terminology compounds, it is determined that they are made according to 10 types of production. The most productive parts of the language are nouns, verbs, and adjectives. There are only a few of the compounds, of which of one part would be based on an adverb, a numerical character and pronoun. Thus, while all of the same language parts play a role in the development of Lithuanian construction term compound development as they did in the second half of the 20th Century, the terms of the discussed period do not possess a wide array of combinations of these language parts. It has been determined from the investigated material that the second part of most of the construction terminology compounds of that time is noun. Such compounds make up as much as 85 percent of all compounds. There are much fewer compounds that would contain a verb as the second part of it and only one containing a adjective. The following types of construction terminology compounds have been identified following the examination of the material and the following quantitative data have been obtained: for the type of the *noun*. + *noun* made up 52,9 % of all compounds recorded; *adjective* + *noun* – 23,2 % of all compounds; *noun* + *verb* – 14,1 % of all compounds; *verb* + *noun* – 4,6 % of all compounds;

adverb + verb – 1,5 %, *adverb + noun* – 0,8 %; *pronoun + noun* – 0,4 %; *noun + adjective* – 0,4 %; *numeral + verb* – 0,4 %.

There are few terms that are repeated in different sources, and therefore the phonetic and morphological variants in the terminology of construction of that period are not abundant. Of the most common and distinguished variants, the aforementioned reinforced concrete is mentioned. Although many of the compounds used in 1918–1940 scientific construction literature remained so-called textual terms, part of the compounds are used to this day in modern scientific language, are included in glossary terminology and other terminological resources. Thus, the compounds of the analyzed period are important not only for the history of the language, the development of terminology, but also for the modern construction terminology.

KEYWORDS: type of word formation; compound; phonetic variant; related term; morphological variant; construction science language.

LINA RUTKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

l.rutkiene@gmail.com